ANA BÖLÜM

CÜMLE BİLGİSİ

3. Cümle Çeşitleri

Cümle türü, cümlenin yükleminin türü ve yeri, anlamı ya da yapısı bakımından girdiği sınıftır.

3.1 Yapısına göre cümleler

3.1.1 Basit cümle

Basit cümle, geleneksel sınıflandırmada bir yüklem taşıyan ve yan cümlecik içermeyen cümledir.

- Kitapta benimsenen okul sınıflandırmasında tek yüklemlidir ve fiilimsi içermez.

Cümleleri sınıflandırma ölçütleri

Ölçüt	İncelenen özellik
Yüklemin türü	İsim cümlesi / fiil cümlesi.
Yüklemin yeri	Kurallı / devrik; yüklem söylenmemişse eksiltili.
Anlam	Olumlu / olumsuz; soru gibi anlam özellikleri ayrıca incelenir.
Yapı	Basit / birleşik / sıralı / bağlı.
Dikkat	Aynı cümle farklı ölçütlerde birden çok nitelik taşır. Bu sınıflandırmalar birbirinin alternatifi değildir.

ÖRNEK

Ece geldi.

AÇIKLAMA

Tek çekimli yüklem vardır.

ÖRNEK

Çocuklar dün bahçede oynadı.

AÇIKLAMA

Sözcük sayısı artsa da tek temel yargı vardır.

ÖRNEK

Bahçe bugün sessiz.

AÇIKLAMA

Tek yüklemli, fiilimsisiz, kurallı ve olumlu bir isim cümlesidir.

ÖRNEK

Yolun sonu göründü.

AÇIKLAMA

Fiilimsi yoktur. Tek çekimli fiil sona gelmiştir.

3.1.2 Birleşik cümle

Birleşik cümle, geleneksel sınıflandırmada bir temel cümle ile ona bağlı en az bir yan cümlecikten oluşur.

- Bu sınıflandırmada fiilimsi içeren yapı birleşik sayılır.
- İç içe aktarılan yargılar da birleşik yapı olarak incelenebilir.
- Okul dil bilgisinde girişik birleşik cümlede fiilimsiyle kurulan yan yapı, şartlı birleşikte şartlı yan yargı, iç içe birleşikte aktarılan cümle incelenir.
- Fiilimsi bulunan her yapıyı ayrı çekimli yüklem saymak doğru değildir. Kaynaklara göre sınıflandırma farklılıkları bulunduğu için sorudaki ölçüt esas alınır.

ÖRNEK

Zil çalınca çıktık.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil temel yargıyı zaman bakımından tamamlar.

ÖRNEK

Okuduğum kitabı verdim.

AÇIKLAMA

Sıfat-fiil kitap adını niteler.

ÖRNEK

Gelen çocuk kapıyı çaldı.

AÇIKLAMA

Sıfat-fiil içeren yapı tek yükleme bağlanır.

ÖRNEK

Kitabı okuyunca fikrim değişti.

AÇIKLAMA

Zarf-fiil yan yargıyı ana yargıya bağlar.

3.1.3 Sıralı cümle

Sıralı cümle, birden çok yüklemli cümlenin virgül veya noktalı virgülle birbirine bağlanmasıyla oluşur.

- Birden çok çekimli yüklem virgül veya noktalı virgülle sıralanır. Ortak ögesi bulunan sıralı cümle bağımlı, bulunmayan bağımsız sıralı olarak adlandırılabilir.
- Birden çok fiilimsi bulunması tek başına sıralı cümle oluşturmaz. Çekimli yüklemler ayrı ayrı belirlenir.

ÖRNEK

Zil çaldı, ders başladı.

AÇIKLAMA

İki yüklem virgülle bağlanmıştır.

ÖRNEK

Yağmur dindi, yola çıktık.

AÇIKLAMA

İki yargı peş peşe verilmiştir.

ÖRNEK

Kapı açıldı, çocuk içeri girdi.

AÇIKLAMA

İki yüklem virgülle sıralanır. Özneleri farklıdır.

ÖRNEK

Ada durdu, çevresine baktı.

AÇIKLAMA

İki yüklem aynı özneyi paylaşır.

3.1.4 Bağlı cümle

Bağlı cümle, kendi yüklemleri bulunan cümlelerin bağlaçla bir araya getirilmesiyle oluşur.

- Birden çok yargı bağlaçla bağlanır.
- Sadece iki adı bağlayan bir bağlaç yeterli değildir.

ÖRNEK

Geldim ama görüşemedik.

AÇIKLAMA

İki ayrı yüklem bağlanmıştır.

ÖRNEK

Güneş doğdu ve yola çıktık.

AÇIKLAMA

İki yargı ve ile birleşmiştir.

ÖRNEK

Mert geldi ve Ece gitti.

AÇIKLAMA

Bağlaç iki ayrı yüklemi birbirine bağlar.

ÖRNEK

Çok çalıştık ama bitiremedik.

AÇIKLAMA

“Ama” iki yargıyı karşıtlık ilişkisiyle bağlar.

3.2 Yüklemin türüne göre cümleler

3.2.1 İsim cümlesi

İsim cümlesi, yüklemi isim soylu bir sözcük veya söz grubu olan cümledir.

- Ek fiil geçmiş zaman anlamı katabilir.

ÖRNEK

Bahçe sessizdi.

AÇIKLAMA

Sessiz isim soyludur.

ÖRNEK

Bu kalem benim.

AÇIKLAMA

Yüklem zamirdir.

ÖRNEK

Bu su serin.

AÇIKLAMA

Özelliği bildiren isim soylu sözcük yüklem olmuştur.

ÖRNEK

Penceredeki kişi komşumuzdu.

AÇIKLAMA

Yüklem çekimli fiil değil ek fiil almış bir isimdir.

3.2.2 Fiil cümlesi

Fiil cümlesi, yüklemi çekimli fiil olan cümledir.

- Yüklem çekimli fiildir.
- Zaman veya kip ve kişi ilişkisi yüklemden anlaşılır.

ÖRNEK

Bahçe sessizleşti.

AÇIKLAMA

Sessizleşmek değişim bildiren fiildir.

ÖRNEK

Zil çaldı.

AÇIKLAMA

Çal- fiili çekimlenmiştir.

ÖRNEK

Çocuk kıyıya koştu.

AÇIKLAMA

Sondaki yüklem çekimli fiildir. Cümle kurallıdır.

ÖRNEK

Rüzgâr ansızın dindi.

AÇIKLAMA

Yargı bildiren fiil sonda bulunur.

3.3 Yüklemin yerine göre cümleler

3.3.1 Kurallı cümle

Kurallı cümle, yüklemi sonda bulunan cümledir.

- Yüklem cümlenin sonunda bulunur.

ÖRNEK

Akşam eve döndük.

AÇIKLAMA

Döndük son ögedir.

ÖRNEK

Bahçe çok genişti.

AÇIKLAMA

İsim yüklem sonda bulunur.

ÖRNEK

Çocuk kıyıya koştu.

AÇIKLAMA

Sondaki yüklem çekimli fiildir. Cümle kurallıdır.

ÖRNEK

Rüzgâr ansızın dindi.

AÇIKLAMA

Yargı bildiren fiil sonda bulunur.

3.3.2 Devrik cümle

Devrik cümle, yüklemi sonda bulunmayan cümledir.

- Yüklem sonda değildir.
- Yüklemden sonra gelen ögeyi bulun.

ÖRNEK

Döndük akşam eve.

AÇIKLAMA

Yüklem baştadır.

ÖRNEK

Çok güzeldi bu bahçe.

AÇIKLAMA

İsim yüklem ortadadır.

ÖRNEK

Güzeldi o akşam gökyüzü.

AÇIKLAMA

İsim yüklemi cümlenin sonunda değildir.

ÖRNEK

Geldi uzaktan bir kuş sesi.

AÇIKLAMA

Yüklem başta olduğu için cümle devriktir.

3.3.3 Eksiltili cümle

Eksiltili cümle, yüklemi söylenmeyip anlamı bağlamdan tamamlanan cümledir.

ÖRNEK

Önümüzde yemyeşil bir ova...

AÇIKLAMA

Görülen manzara yüklem söylenmeden sunulur.

ÖRNEK

Bir yanda dağlar, öte yanda deniz...

AÇIKLAMA

Mekânlar verilmiş, yüklem bırakılmıştır.

ÖRNEK

Sağımda dağlar, solumda ovalar...

AÇIKLAMA

Yüklem anlamdan tamamlanabilir.

ÖRNEK

Karşımda uçsuz bucaksız deniz...

AÇIKLAMA

Yargıyı tamamlayacak yüklem söylenmemiştir.

3.4 Anlamına göre cümleler

3.4.1 Olumlu cümle

Olumlu cümle, işin gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini ya da bir varlık veya durumun var olduğunu bildiren cümledir.

- İşin gerçekleştiğini veya durumun varlığını bildirir.
- Olayın hoşa gitmesi gerekmez.
- Olumluluk yalnız tamamlanmış geçmiş bir iş demek değildir. Yarın geleceğim ve her sabah yürürüm cümleleri de olumlu olabilir. Biçimce olumsuzlukla anlamca olumluluk ayrımı ayrıca yapılır: Seni sevmez olur muyum? sorusu bağlamda sevginin varlığını pekiştirebilir.

ÖRNEK

Cam kırıldı.

AÇIKLAMA

İş gerçekleşmiştir.

ÖRNEK

Bu sokakta bir park var.

AÇIKLAMA

Bir varlığın bulunduğu belirtilir.

ÖRNEK

Bugün sınıf aydınlık.

AÇIKLAMA

İsim cümlesi öznenin bir özelliğe sahip olduğunu bildirir.

ÖRNEK

Akşam sizi aradım.

AÇIKLAMA

Arama eyleminin gerçekleştiği bildirilir.

ÖRNEK

Bu fırsatı değerlendirdim.

AÇIKLAMA

Değerlendirme işi gerçekleştiği için cümle olumludur.

3.4.2 Olumsuz cümle

Olumsuz cümle, işin gerçekleşmediğini veya gerçekleşmeyeceğini ya da bir varlık veya durumun bulunmadığını bildiren cümledir.

- İşin gerçekleşmediğini veya durumun bulunmadığını bildirir.

ÖRNEK

Otobüs gelmedi.

AÇIKLAMA

Eylem gerçekleşmemiştir.

ÖRNEK

Sınıfta kimse yok.

AÇIKLAMA

Yokluk bildirilmiştir.

ÖRNEK

Sözünü ettiği yer burası değil.

AÇIKLAMA

İsim cümlesi “değil” ile olumsuz yapılmıştır.

ÖRNEK

Bugün dışarı çıkmadık.

AÇIKLAMA

Çıkma işi gerçekleşmemiştir.

3.4.3 Soru cümlesi

Soru cümlesi, bir bilgiyi soru yoluyla isteyen veya soru biçimiyle başka bir anlam bildiren cümledir.

- Bilgi isteme veya soru yoluyla başka bir amaç bildirme işlevi vardır.

ÖRNEK

Yarın gelecek misin?

AÇIKLAMA

Bilgi istenir.

ÖRNEK

Kim kapıyı çaldı?

AÇIKLAMA

Kişi sorulmaktadır.

ÖRNEK

Defterini aldın mı?

AÇIKLAMA

Eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği sorulur.

ÖRNEK

Tren kaçta kalkıyor?

AÇIKLAMA

Kalkış zamanı sorulur.

3.4.4 Ünlem cümlesi

Ünlem cümlesi, sevinç, korku, şaşma gibi bir duyguyu ya da seslenmeyi güçlü bir söyleyişle bildiren cümledir.

- Yoğun duygu, seslenme veya uyarı bildirir.

ÖRNEK

Ne güzel bir sabah!

AÇIKLAMA

Beğeni güçlü biçimde anlatılır.

ÖRNEK

Dikkat, araba geliyor!

AÇIKLAMA

Uyarı vurgulanır.

ÖRNEK

Eyvah, tren kalktı!

AÇIKLAMA

Telaş ünlem sözüyle belirtilmiştir.

ÖRNEK

Ne güzel bir haber!

AÇIKLAMA

Sevinç ünlem tonuyla dile getirilir.

Birlikte inceleme

Sınıflandırma ölçütleri ayrı ayrı uygulanır.

- Cümlenin uzunluğu türünü tek başına belirlemez.
- İsim yüklem ek fiille veya geniş zamanda sıfır biçimle yargı kurabilir. “Hava serin.” cümlesinde çekimli bir eylem yoktur ama cümle tamamlanmıştır. “Geldi bahar.” yüklem başta olduğu için devriktir. Devrik cümle dil bilgisel olarak yanlış değildir. Eksiltili cümlede ise yüklem söylenmez, anlam bağlamdan tamamlanır.

ÖRNEK

Kitabı okuyan öğrenci söz aldı.

AÇIKLAMA

Yüklem sonda bulunan çekimli fiildir. Cümle kurallı, olumlu ve fiilimsi içeren bir fiil cümlesidir.

ÖRNEK

Yarın bize Ece gelecek.

AÇIKLAMA

“Gelecek” çekimli fiili yüklemdir. Cümle kurallı, olumlu ve basit bir fiil cümlesidir. “Yarın” zamanı, “bize” gelinen kişileri belirtir.

ÖRNEK

Bahçe bugün sessiz.

AÇIKLAMA

Tek yüklemli, fiilimsisiz, kurallı ve olumlu bir isim cümlesidir.

ÖRNEK

Yolun sonu göründü.

AÇIKLAMA

Fiilimsi yoktur. Tek çekimli fiil sona gelmiştir.

Karıştırılan kavramlar

Biçim ve anlam bakımından olumluluk

Olumsuzluk biçimi taşıyan her cümle anlamca olumsuz olmayabilir.

- İki olumsuzluk bazı kullanımlarda olumlu anlam oluşturabilir.
- Ayrıca olumlu biçimli söz, bağlam ve tonla farklı amaç taşıyabilir; sınavda açık anlam esas alınır.
- Biçimce olumsuzluk anlamca olumlu sonuç verebilir. “Seni sevmez olur muyum?” sevginin varlığını kuvvetlendirir. “Beğenmedim değil.” sınırlı bir olumlu değerlendirmedir. Soru biçimi her zaman bilgi istemez, rica, sitem veya onay bekleme de bildirebilir. Cümleyi yalnız işaretine değil iletisine göre de açıklamak gerekir.

ÖRNEK

Bu işi yapamaz değilim.

AÇIKLAMA

Anlam, bu işi yapabilirim yönündedir. Fiilin olumsuz biçimiyle değil birleşerek olumsuzluğu kaldırmıştır. Sadece -ma/-me arayıp karar vermek yanıltır.

ÖRNEK

“Bu filmi beğenmedim değil.”

AÇIKLAMA

İki olumsuzluk birlikte, filmin bir ölçüde beğenildiğini anlatır.

ÖRNEK

Bu sesi duydum.

AÇIKLAMA

Duyma eyleminin gerçekleştiği bildirilir.

ÖRNEK

Bu fırsatı değerlendirdim.

AÇIKLAMA

Değerlendirme işi gerçekleştiği için cümle olumludur.

Sıralı ve bağlı cümlede ögeler

Birden çok yüklem varsa bunların özne, nesne veya tümleç paylaşması mümkündür.

- Ortak ögenin her yükleme uygun bağlanması gerekir.
- Bağlaç bulunması tek başına birden çok cümle bulunduğunu göstermez; yalnız sözcükleri de bağlayabilir.

ÖRNEK

Ali ile Ece geldi.

AÇIKLAMA

İle iki özneyi bağlar; tek yüklem vardır. Bu nedenle sırf ile bağlacı bulunduğu için bağlı cümle denmez. “Ali geldi ve Ece gitti.” sözünde iki yargı bağlanmıştır.

ÖRNEK

Kapı açıldı, çocuk içeri girdi.

AÇIKLAMA

İki yüklem virgülle sıralanır. Özneleri farklıdır.

ÖRNEK

Ada durdu, çevresine baktı.

AÇIKLAMA

İki yüklem aynı özneyi paylaşır.

ÖRNEK

Mert geldi ve Ece gitti.

AÇIKLAMA

Bağlaç iki ayrı yüklemi birbirine bağlar.

Dört ölçütle sınıflandırma

Bir cümlenin türünü tek kelimeyle bitirmek yerine sorunun hangi ölçütü istediğini bulunuz.

- Yüklemin türü, yeri, anlam ve yapı birbirinden bağımsızdır.
- İsim soylu sözcüğün ek fiille geçmiş anlamı kazanması onu fiil köküne dönüştürmez.
- Ünlem ve soru özellikleri olumlu-olumsuz anlamla birlikte bulunabilir.
- Yüklemin türüne göre isim veya fiil, yerine göre kurallı veya devrik, anlamına göre olumlu, olumsuz veya soru, yapısına göre basit, birleşik, sıralı veya bağlı gibi adlandırmalar yapılır. Aynı cümle bu ölçütlerden birer özellik taşıyabilir. “Dün gelmedim.” kurallı, olumsuz, basit bir fiil cümlesidir. Özellikler birbirinin alternatifi değildir.

ÖRNEK

Dün hava çok güzeldi.

AÇIKLAMA

Yüklem güzel isim soylu sözcüğüne ek fiil getirilerek kurulmuştur; cümle isim cümlesidir. Yüklem sonda olduğu için kurallıdır. Olumlu bir durum bildirir ve kullanılan okul sınıflandırmasına göre basit yapıdadır.

ÖRNEK

Bahçe bugün sessiz.

AÇIKLAMA

Tek yüklemli, fiilimsisiz, kurallı ve olumlu bir isim cümlesidir.

ÖRNEK

Yolun sonu göründü.

AÇIKLAMA

Fiilimsi yoktur. Tek çekimli fiil sona gelmiştir.

ÖRNEK

Çocuk kıyıya koştu.

AÇIKLAMA

Sondaki yüklem çekimli fiildir. Cümle kurallıdır.

Bağlanan birimleri bulma

Bir bağlacın iki adı mı yoksa iki yargıyı mı birleştirdiğini yüklem sayısından anlayabilirsiniz.

- Aynı bağlaç her kullanımda cümlenin yapı türünü değiştirmez.
- Geleneksel okul sınıflandırmasında fiilimsi yan cümlecik kabul edilerek birleşik cümle içinde incelenebilir. Bazı yaklaşımlar farklı sınıflandırır. Kullanılan ölçüt açık olmalıdır. Sıralı cümlede çekimli yargılar virgül veya noktalı virgülle, bağlı cümlede bağlaçla bağlanır. “Ece ve Can geldi.” sözünde bağlaç yalnız özneleri bağlar, iki cümle kurmaz.

ÖRNEK

Ada ve Ece yarıştı.

AÇIKLAMA

Ve iki adı bağlar. Tek yüklem vardır ve fiilimsi bulunmaz. Kitapta kullanılan sınıflandırmayla basit cümledir.

ÖRNEK

Ada yarıştı ve Ece onu izledi.

AÇIKLAMA

İki çekimli yüklem ve bağlacıyla birleştirilmiştir. Bu nedenle bağlı cümledir.

ÖRNEK

Çok çalıştık ama bitiremedik.

AÇIKLAMA

“Ama” iki yargıyı karşıtlık ilişkisiyle bağlar.

ÖRNEK

Kapı açıldı, çocuk içeri girdi.

AÇIKLAMA

İki yüklem virgülle sıralanır. Özneleri farklıdır.

Ayırt etme ve kontrol

- Cümleyi dört ayrı ölçütle etiketleyin. Yüklemin türü, yeri, anlam ve yapı birbirinin yerine geçmez.
- Bağlaç gördüğünüzde önce neyi bağladığını sorun. İki adı bağlayan “ve”, tek yüklemli cümleyi kendiliğinden bağlı cümle yapmaz.

PÜF NOKTASI

Cümlenin uzunluğu yüklem sayısını göstermez. Önce çekimli yüklemleri ve varsa fiilimsileri işaretleyiniz.

DİKKAT

Cümle türlerinde sınıflandırma adları kaynaklar arasında değişebilir. Sorunun kullandığı ölçütle cevabın ölçütü aynı olmalıdır.